

NERIJUS STASIULIS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Lietuva
Vilnius Gediminas Technical University, Lithuania

L. WITTGENSTEINO PSICHOLOGIJOS IR RELIGIJOS FILOSOFIJA

L. Wittgenstein's Philosophy of Psychology and Religion

SUMMARY

This is the third and last of a series of articles on Wittgenstein's philosophy of psychology. It continues the discussion of the previous topics: the critique of scientific psychology; of seeing aspects of experiencing meaning directly. The article does this now with respect to their practical or „cultural“ significance. Wittgenstein's remarks on psychology are placed in the context of his thought on religiosity and culture. The major ends of current philosophical thought are also interpreted within the context of personal and cultural „meaning-blindness“. The article suggests that a direct experience of the logic of *Sprachspiele* indicates also a practical change both in the broader cultural context and the narrower personal one.

SANTRAUKA

Tai trečiasis ir paskutinis straipsnių ciklo apie Wittgensteino psichologijos filosofiją straipsnis. Čia tęsiamos ankstesniuose straipsniuose aptariamos mokslinės psichologijos kritikos, aspekto pastebėjimo, tiesioginės reikšmės pagavos temos, škart kreipiant dėmesį į jų praktinę ar „kultūrinę“ reikšmę. Wittgensteino pastabos apie psichologiją perkeliama į jo mąstymo apie religingumą ir kultūrą kontekstą. Asmeninio bei kultūrinio „aklumo reikšmei“ kontekste interpretuojami ir pagrindiniai šiuolaikinio filosofinio mąstymo tikslai. Teigiama, jog tiesioginis save rodančios *Sprachspiele* logikos patyrimas nurodo ir praktinį pokytį tiek bendresniame kultūriniame, tiek siauresniame asmeniniame kontekste.

ASPEKTO MATYMAS IR RELIGINGUMAS

Žmogus, kuris neturėtų minties žaibo reikšmei“ (*Bedeutungsblind*) (Wittgenstein 1984: I §344). Jis negalėtų suprasti greičio, anot Wittgensteino, būtų „aklas“

RAKTAŽODŽIAI: kultūros filosofija, psichologijos filosofija, religijos filosofija, Wittgensteinas.

KEY WORDS: philosophy of culture, philosophy of psychology, philosophy of religion, Wittgenstein.

reikšmės, bet – geriausiu atveju – vien ją numanyti (kaip ir aspekto pastebėjimo atveju). Būtent gebėjimas patirti žodžio reikšmę negyvus ženklus (žodžius kaip ženklus) įgalina turėti reikšmę, juos atgaivina. Wittgensteino žodžiais tariant, reikšmės patirtis įgalina pamatyti žodžio „veidą“ (*Gesicht*), „charakterį“ (*Charakter*), „jauseną“ (*Gefühl*), „sielą“ (*Seele*) (pvz., žr.: Wittgenstein 1984: §243, §322) bei, viena vertus, teisingai juos vartoti konkrečioje situacijoje, kita vertus, suvokti konkrečios kalbinės išraiškos reikšmės niuansus konkrečiame kontekste. Siejant su kalbos išraiškų reikšmės supratimu, Wittgensteino vėlyvojoje filosofijoje „analogijai su muzika ir muzikos supratimu skirtas ryškus aiškinamasis vaidmuo“ (Bar-Elli 2006: 246): panašiai išgirstame arba išgrojame niuansus muzikiniame kūrinyje (tas pat Wittgensteino filosofijos kontekste pasakytina apie visą meną). Tą patį sąryšį nurodo Wittgensteinas ir šiais žodžiais: „Kartais sakinių galima suprasti tik tada, kai jis skaitomas tinkamu tempu. Visus mano sakinius reikia skaityti lėtai“ (Wittgenstein 1980: 57). Nors visiškai nesugebėtų išmokti ir suvokti kalbos, tačiau, kaip nurodo Bar-Elli, sugebėjimas patirti reikšmę „taip pat yra sąlyga vartoti [ir suprasti] žodžius „šalutinė prasme“, kuri savaime yra itin reikšminga“ (Bar-Elli 2006: 224). Žodžio „šalutinė prasmė“ yra gimininga aspektų pastebėjimui paveiksle ar muzikos kūrinyje: nors turbūt nėra žmogaus, kuris nesugebėtų suvokti, jog štai čia yra paveikslas ar muzikos kūrinys (o ne šiaip

spalvų ar garsų visuma), vis dėlto visiškai įmanoma juose nepastebėti „šio to daugiau“. Paprasta suvokti, jog štai čia yra ritualas, bet visiškai įmanoma „nepastebėti“ jo prasmės, jeigu ignoruojama tai, kad ji „rodo save“.

Psichologijos ar antropologijos (Stasiulis 2017) žmogus yra „aklas reikšmei“. Toks žmogus (neturintis žodžio reikšmės patirties), „nuolat interpretuoja ir nesugeba intencionaliai mąstyti“ (Bar-Elli 2006: 242). Bar-Elli aprašo tokį žmogų kaip tam tikrą zombį: toks žmogus „elgtųsi ir reaguotų į žodžius labai panašiai kaip mes, ir vis dėlto tik „kalkuliuotų“ juos, nieko jais nereikšdamas“ (Bar-Elli: 241). Wittgensteinas žmones, neturinčius „žaibiško minties greičio“, įvardija kaip „automatus“ (Wittgenstein 1984: I §197–198) arba „robotus“ (Wittgenstein 1984: I §324).

Baudrillard'as yra pasakęs, kad Disneilendas egzistuoja tik tam, kad nuslėptų, jog visa Amerika yra disneilendas. Panašiai galima pasakyti, kad ginčas dėl dirbtinio intelekto sukūrimo galimybės tik slepia tai, jog mes jau funkcionuojame kaip dirbtinis intelektas. Wittgensteinui žmogaus samprata rūpėjo dėl to, kad jos raiška buvo „kultūra“, žmonių gyvenimo būdas. Žmogaus samprata, kurioje nėra vietos „sielai“ ar „žaibiškam minties greičiui“, (at)vedė prie civilizacijos, kurioje žmonių gyvenimo būdas paveiktas nesugebėjimo pastebėti svarbių save rodančių aspektų. Civilizacijoje, kurioje mokslingi psichologai pakeičia Dostojevskio senolio Zosimos tipo sielos gydytojus, žmonės ima panašėti į minimus robotus.

Wittgensteino pastabos apie sielą, meną ir žodžio reikšmę susijusios ir su

religija: „Religija moko, jog kūnui suirus siela gali išlikti. Ar suprantu tai, ką ji moko? – Žinoma, suprantu – galiu įsivaizduoti daugybę su tuo susijusių dalykų. Apie juos ir paveikslų nutapyta. Kodėl toks paveikslas turėtų tik netobulai perteikti išsakytą mintį? Kodėl jis neturėtų atlikti *tokio pat* vaidmens, kaip ir išsakomi žodžiai? Kaip tik tas vaidmuo čia ir yra svarbus“ (Vitgenšteinas 1995: 334). Churchillis (1998: 158) nurodo, jog būtent Wittgensteino vaizdo (*picture, Bild*) idėja susieja jo aptartų fenomenų – „linijinių piešinių, kelrodžių, paveikslų, žodžių reikšmių pagavą“ (Churchill 1998: 158). Wittgenšteinas kalba apie religinius simbolius kaip apie *vaizdus*, kurie reiškia nuostatą (*Einstellung, attitude*) (žr.: Churchill 1998: 162) pasaulio atžvilgiu, ir pabrėžia, jog nuostata nėra nuomonė (=interpretacija): „*Argi* tikėjimas Dievu *nėra* nuostata?“ (Wittgenstein, cit. pgl. Churchill: 163). Vadinasi, tikėjimas Dievu yra būtent iš *savirodos*, o ne mokslinio ar kvazimokslinio aiškinimo.

Būtent žodį „*Einstellung*“ Wittgenšteinas vartoja kalbėdamas apie aspekto matymą: „Bet ar aš taip pat matau *vaizdą* šiuo aspektu tik tol, kol jo atžvilgiu turiu šią *nuostatą*? – Galima taip pasakyti“ (Wittgenstein 1984a: §670, kursyvas – *N. S.*). Taip pat – kalbėdamas apie požiūrį į sielą: „Mano *nuostata* jo atžvilgiu yra nuostata *sielos* atžvilgiu“ (Vitgenšteinas 1995: 334; Wittgenstein 1958: 178, kursyvai – *N. S.*). Taip pat – apie požiūrį į filosofinių problemų sprendimą: „Juk atpažinti filosofijos problemą kaip loginę yra pažanga. Su ja ateina tinkama *nuostata*“ (Wittgenstein 1984: §256, kursyvas – *N. S.*).

Atpažinti religinius simbolius kaip vaizdus, kurie „rodo save“ – tai pastebėti aspektą. O „jų pati prigimtis kaip vaizdų, [Wittgensteino požiūriu,] yra jų vartojime“ (Churchill 1998: 160), t. y. pastebėti aspektą – tai „gebėti naudotis tuo, kas vaizduojama, žinoti, kaip priitaikyti savo turimą dalyko, laikomo tuo ir tuo, vaizdą – būti įvaldžius tą techniką“ (Churchill 1998: 160). Kitaip sakant – aspekto pokytis pasireiškia kitokiu veikimo būdu: „Vidinis procesas“ reikalauja išorinių kriterijų“ (Vitgenšteinas 1995: §580). Vienokia ar kitokia žmogaus samprata (vaizdas) reiškia „kultūros“ ar „civilizacijos“ pobūdžiu, žmonių gyvenimo būdu: sugebantysis matyti sielos aspektus elgsis kitaip, nei tas, kuris nesugeba. Tai galioja tiek paskiram žmogui, tiek visai kultūrai. Kultūra, kuriai svetima prieiga prie *savirodos*, t. y. kuri nesupranta religinių vaizdų aspektų, bus kitokia, nei ta, kuri supranta.

Aspekto pokytis pasireiškia kaip elgesio pokytis. Platesniu mastu – tai kultūros pokytis. Paskiro asmens lygiu – tai gyvenimo būdo pokytis. Religijos atveju toks asmeninis aspekto pokytis gali sutapti su religiniu atsivertimu (žr.: Cline 2005). Cline’as parodo, jog ir Augustino atsivertimą, pasakojamą „Išpažinimuose“, galima suprasti kaip aspekto pokytį: „Matymas kaip“ yra Augustino susitikimas su Dievu“ (Cline 2005: 143). Wittgensteino kritines pastabas apie psichologiją galima apibūdinti kaip kelrodį, kreipiantį į fundamentalų pokytį ateityje. Tai artima garsiajai Heideggerio pastabai apie būsimąjį dievą, kuris vienintelis gali „išgelbėti“.

ASPEKTO PASTEBĖJIMAS IR NUOSTABA

Anot legendos, Ivanas Rūstusis, pamatęs užbaigtą Šv. Vasilijaus soborą Kremliuje (jį Wittgensteinas vertino kaip vietą gražiausių pastatų), išdūrė architektui akis, kad šis niekad nesukurtų ko nors gražesnio. Kaip pasakoja Drury, Wittgensteinas, išgirdęs šį faktą, reagavo žodžiais: „Koks *nuostabus* būdas parodyti pasigėrėjimą!“ (Wittgenstein, cit. pgl. Bouveresse 2007: 374). Bouveresse'as pakartoja Rheesoas pastabą, jog Wittgensteinas lengvai pripažino, kad toks elgesys siaubingas, atstumiantis, vis dėlto neatsisakydamas savo pirmosios spontaniškos reakcijos – nuostabos (Bouveresse 2007: 374).

Tačiau siekti tokių dalykų paliekamą nuostabos, siaubo ar grėsmingumo įspūdį aiškinti šių dalykų kilmės mokslinė hipoteze/interpretacija, anot Wittgensteino, yra klaida. Moksliniu paaiškinimu nusikratoma ritualo paliekamu trikdančiu pirmapradžiu įspūdžiu. Vis dėlto tokie pirmapradžiai įspūdžiai ir mokslingoje visuomenėje gyvenančiam žmogui yra prieinami: „Tarsi žaibas [dabar] būtų banalesnis ar mažiau stulbinantis nei prieš 2000 metų“ (Wittgenstein, cit. pgl. Bouveresse 2007: 375). Žaibo saviroda išlieka tokia pati nepaisant *pažangių* mokslinių jo atsiradimo aiškinimų. Bet pats polinkio pateikti visa ko mokslinį aiškinimą įsigalėjimas mus nuskurdina: „Kad stebėtusi, žmogus turi prabusti. Mokslas – tai būdas jį vėl užmigdyti“ (Wittgenstein 1980: 5). Nes tai, kas save rodo, jis pakeičia „aiškinimu“.

Wittgensteino požiūriu „mokslinio aiškinimo“ rezultatas dažnai tėra tas, jog

gilius dalykus jis redukuoja į „kažką nepalyginti lėkštesnio“ (Monk 1991: 310). Panašiai, kaip žmogaus sampratos transformacija pagal moderniojo racionalumo standartus redukavo žmogų į jo priešingybę: „O sieliškumo priešingybė yra mašiniškumas“ (Wittgenstein 1984: I §324). Moderniosios mašinos principas yra maksimaliai efektyvus veikimas. Tad matome loginį sąryšį tarp psichologinio žmogaus vaizdo ir moderniojo gyvenimo būdo, kuriame dominuoja priemonių tiktųjų racionalumas. Žodžiu „Seelenvoll“, kurį šiame kontekste minėtoje citatoje išvertėme žodžiu „sieliškumas“ (sielos turėjimas), Wittgensteinas nurodo gyvenimo gamą, kurią eliminuoja scientistinė redukcija. Jis nurodo į psichologijos „painiavą ir nykumą“ (Wittgensteinas 1995: §393). Benjafieldas pastebi, jog ankstesnėje teksto versijoje antrojo žodžio – „nykuma“ – nebuvo, tad „[t]ai skatina manyti, kad Wittgensteinas psichologijos painiavą ir jos nykumą laikė šiek tiek skirtingomis problemomis“ (Benjafield 2008: 106). Angliškame vertime šis žodis – tai „barrenness“ (Wittgenstein 1958: 232e), ir jį galime suprasti kaip „bergždumą“, t. y. psichologijos netinkamumą vaisingai spręsti tam tikras problemas. Tačiau čia atsižvelkime ir į kitą aspektą. Originale tas žodis – „Öde“ (Wittgenstein 1958: 232), galintis reikšti ir „nuobodumą/nuobodulį“ ar net „erzinantį nuobodumą/nuobodulį“. Jame išgirstinas antiscentistinis piktas tonas. Be to, ir nuoroda į redukuotą – „nuobodu“ – dvidešimtojo amžiaus „praktiškai racionalų“, bet „aklą aspektui“ gyvenimo būdą.

Wittgensteino ištara, jog jo tikslas filosofijoje yra „parodyti musei kelią iš butelio“ (Vitgenšteinas 1995: §309), reiškia, jog jis siekė parodyti būdą, kaip išsivaduoti iš savirodą atmetusios mąstymo ir gyvenimo redukcijos. Pasikeitęs požiūris į nemokslines praktikas turėjo gražinti ir prideramą santykį su jomis, o kartu kitokį santykį su pasauliu. Wittgensteino mokinys Rhees pažymi, jog sugebėjimas stebėtis (filosofijos pradžia), kurio trūksta Frazeriui ir moderniajai kultūrai, yra būdingas „mažiau sugedusių tautų mąstymui“ (Rhees, cit. pgl. Phillips 2003: 195). Jų gyvenimo formos išreiškia nuostabą mirties atžvilgiu (o ne bandymus išvengti mirties ir kuo labiau prailginti gyvenimą), nuostabą (beveik nuolankų pagarbumą) beprotybės atžvilgiu, nuostabą, kad yra tokios problemos, kurios yra, ir kad jos turi sprendimus, kuriuos turi (antikos filosofas savo geometrinį atradimą, jog bet kuris trikampis, įbrėžtas į pusapskritimį, yra statusis, laikė dievišku apreiškimu), nuostabą dėl gamtovaizdžių grožio, dėl gražių ar siaubingų žmonių charakterių, kurie pasirodo per jų atitinkamus veiksmus, nuostabą dėl vykstančio blogio (o tai nėra stebėjimasis vis dar pasitaikančiomis blogybėmis) ir t. t. (žr.: Phillips 2003: 195). Visų šių moderniajam žmogui tokių nesuprantamų gyvenimo formų prielaida yra pirmapradžių patirčių turėjimas.

Anot biografo Monko galbūt kiek perdėto ir romantizuoto vertinimo, Wittgenšteinas netgi buvo linkęs į pesimistinę ir net apokaliptinę žmonijos likimo viziją, kurią lėmė jo pasibaisėjimas tuo, jog dvasią pakeitė mašina, kad buvo nusigręžta nuo Dievo ir pasikliauta mokslu

grįsta pažanga (žr.: Monk 1991: 489). Moderniąją civilizaciją jis apibūdino kaip „pigiai įvyniotą į celofaną ir izoliuotą nuo visko, kas didinga, sakytum, nuo Dievo“ (Wittgenstein, cit. pgl. Monk 1991: 489).

Didingumas negali būti vien teorizavimo objektas, bet turi būti įkūnytas. Siekiant iš tiesų nubusti iš mokslinio miego, „nieko neduoda vien teisingas mąstymas; reikia veikti – taip sakant, nuplėšti celofaną ir parodyti jo dengiamą gyvąjį pasaulį“ (Monk 1991: 490). Gyvenimas, anot Wittgensteino, turėtų būti pripildytas tokių prasmų – tokių *Sprachspiele*, kuriems scientistinė nuostata lieka akla. Wittgenšteinas kaip vieną tokio kalbos žaidimo, giminingo religiniams ritualams, pavyzdžių nurodo tai, kaip Schuberto brolis po kompozitoriaus mirties parodė jam pagarbą suplėšydamas jo partitūras ir po gabaliuką išdalindamas jo mėgstamiausiems mokiniams (žr.: Gooding 2007: 14). Šio veiksmo prasmę ir įvairių ritualų bei metafizinių siekių gelmę suprantame dėl tų pačių mūsų galių, kurios scientistinėje kultūroje miega. Kaip tikras didingumo apraiškas jis nurodė Mocarto ir Bethoveno gyvenimus ir vadino šiuos kompozitorius „tikrais Dievo sūnumis“ (Wittgenstein, cit. pgl. John 1998: 508). Dianos šventyklos žynio nužudymo ritualas, kurio paaiškinimui savo žymųjį veikalą *Auksinė šakelė* Frazeris ir paskyrė, Wittgensteinui vertingas atrodė todėl, kad šių žynių gyvenimas taip pat buvo didingumo raiška; šis ritualas buvo puikus simbolis to, ką išreiškia frazė „mirties didingumas“ (Bouveresse 2007: 367). Jokia mokslinė hipotezė niekada negalėtų pateikti tinkamo šio simbolio supratimo, kaip negali pateikti ir

tinkamo psichologijos, patirties ar kalbos suvokimo. Juk tai, kaip ir „das Mystische“ *Loginiame-filosofiniame traktate* (anks-

tyvojo Wittgensteino nuostaba dėl to, kad pasaulis yra), gali tik „rodyti save“ – kalbos žaidimuose ar gyvenimo formose.

IŠVADA

Kaip *Traktate* už paskirus sakinius/teiginius yra svarbiau pati save rodanti logika, taip ir vėlyvajame Wittgensteino mąstyme už paskiras pastabas ar pateikiamus pavyzdžius yra svarbesnis principas, iš kurio jie kyla ir kuri turėtų nurodyti. Šis principas nėra diskursyviai apibrėžiamas, bet tik pagauamas tiesioginiu – *žaibišku* – minties judesiu. Witt-

gensteino filosofija nėra moralistinė kultūros kritika ar romantizuotas mokslinio-techninio gyvenimo atsisakymas. Veikiau ji laikytina mąstymo pavyzdžiu ir nuoroda į tokį buvimo būdą, kuris yra grįstas mokslinei hipotezei neprieinama *Sprachpiele* logikos *saviroda* bei sykiu atvirumu dieviškumui.

Literatūra

- Bar-Elli G. 2006. Wittgenstein on the Experience of Meaning and the Meaning of Music. *Philosophical Investigations* 29(3): 217–249.
- Benjafield J. G. 2008. Revisiting Wittgenstein on Köhler and Gestalt Psychology. *Journal of the History of the Behavioral Sciences* 44(2): 99–118.
- Bouveresse J. 2007. Wittgenstein's Critique of Frazer. *Ratio (New Series)* 20(4): 357–376.
- Churchill J. 1998. Rat and Mole's Epiphany of Pan: Wittgenstein on Seeing Aspects and Religious Belief. *Philosophical Investigations* 21(2): 152–172.
- Cline E. M. 2005. Augustine's Change of Aspect. *Heythrop Journal* 46(2): 135–148.
- Gooding F. 2007. They Still Believe There's Respect in Dying: Wittgenstein, Tercier, Romero. *Critical Quarterly* 49(3): 13–30.
- John P. C. 1988. Wittgenstein's "Wonderful Life". *Journal of the History of Ideas* 49(3): 495–510.
- Monk R. 1991. *Ludwig Wittgenstein: The Duty of Genius*. Vintage, London.
- Phillips D. Z. 2003. *Wittgenstein, Wittgensteinianism, and magic: a philosophical tragedy?* Religious Studies 39: 185–201.
- Stasiulis N. 2017. *Sprachspiel* ir ritualas L. Wittgensteino filosofijoje. *Logos* 93: 78–84.
- Vitgenšteinas L. 1995. *Filosofiniai tyrinėjimai. Rinktiniai raštai*. Mintis, Vilnius.
- Wittgenstein L. 1958. *Philosophische Untersuchungen/Philosophical Investigations. (Zweite Auflage/Second Edition)*. Blackwell Publishing: Oxford.
- Wittgenstein L. 1980. *Vermischte Bemerkungen/Culture and Value*. The University of Chicago Press: Chicago.
- Wittgenstein L. 1984. *Bemerkungen über die Philosophie der Psychologie. Werkausgabe*. Suhrkamp: Frankfurt Am Main.
- Wittgenstein L. 1984a. *Letzte Schriften über die Philosophie der Psychologie. Werkausgabe*. Suhrkamp: Frankfurt Am Main.